

АНОТАЦІЯ

Хубетов О. В. Когнітивні чинники адаптивності безробітних в умовах професійного перенавчання. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії у галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 053 «Психологія». – Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, Київ, 2021.

Дисертацію присвячено теоретичному аналізу й узагальненню підходів до розуміння і вивчення психологічного феномену «адаптація» та дослідженню когнітивних чинників адаптивності безробітних в умовах професійного перенавчання.

На базі теоретичного узагальнення вітчизняних і зарубіжних публікацій, визначено теоретико-методологічні засади дослідження проблеми когнітивних чинників безробітних в умовах професійного перенавчання, розкрито загальну організацію дослідження, обґрунтовано використання психодіагностичного інструментарію, виявлено особливості впливу когнітивних властивостей на адаптивність безробітних при професійному перенавчанні, проаналізовано та інтерпретовано статистичні дані результатів дослідження.

За результатами теоретичного дослідження з'ясовано, що адаптація проявляється оптимальною взаємодією особистості і навколишнього середовища, яка полягає у тенденції до встановлення між ними мінливої рівноваги. Адаптація за функціональними рівнями розподіляється на фізіологічну, психічну, соціальну, які разом складають інтегральне динамічне утворення, що визначає функціональний стан організму. Адаптація – це багатоаспектне явище: як процес, де відбувається активне пристосування особистості до умов соціального середовища через управління власною діяльністю; як результат, що надає їй можливість самореалізації та задоволення свої соціальних потреб; як адаптивність, тобто спроможність особистості до адаптації завдяки властивостям, які цю спроможність забезпечують.

Визначено класифікацію чинників соціально-психологічної адаптації особистості, згідно якої серед чинників вирізняють зовнішні (умови життя і діяльності, вплив соціально-культурного оточення); внутрішні (особистісні); останні в свою чергу розподіляються на об'єктивні (вік, стать, психологічні особливості) та суб'єктивні (оцінка особистістю свого місця та ролі у соціальному середовищі, рівень емоційного стану, бажання самоактуалізації у напрямку, запропонованому і схвалюваному соціальним оточенням).

Ступінь сформованості адаптивних властивостей, які дають змогу досягти стану адаптивності, не втрачаючи цілісність особистості при мінливості зовнішніх факторів, виступає як фактор успішної адаптації. Адаптаційні можливості проявляються як в фізіологічному, так і в психологічному планах. Рівень адаптивності може зменшуватись або збільшуватись під впливом зовнішніх чинників (умови життя, вплив виховання і освіти, соціальне схвалення та підтримка) та внутрішніх чинників (індивідуальні особливості, вікові характеристики, особисті цінності, рівень інтелектуального розвитку, рівні емоціональної експресії та міжособистісних стосунків, критичного, творчого мислення).

Авторське розуміння адаптивності особистості в умовах професійного перенавчання визначається як сукупність здатностей при збереженні ядра особистості у підтримці балансу її взаємодії з новим професійним оточенням при зміні видів діяльності, соціальних та життєвих ролей, що являють у своїй сукупності загальну спрямованість саморозвитку особистості.

Визначено, що адаптивність особистості в умовах професійного перенавчання детермінована впливами чинників, що проявляються на когнітивному, емоційно-вольовому, ціннісно-поведінковому рівнях особистісної сфери. Когнітивні чинники адаптивності визначають спроможність до практичного мислення, аналізу, синтезу, узагальнення, самонавчання, рефлексії, контролю виконання поставлених перед собою задач; емоційно-вольові відображають ступінь опанування власними емоціями, ініціативність, самостійність, витримку, вибір засобів досягнення цілей та наполегливість у їх досягненні; ціннісно-поведінкові характеризують

спрямованість особистості, професійні вподобання, схильності, мотиваційні установки, визначають міру сприйняття дійсності, вмінь керувати власною поведінкою та взаємодіяти з людьми при відстоюванні інтересів в процесі спілкування. Важливими, але недостатньо дослідженими є когнітивні чинники впливу на адаптивність особистостей в умовах професійного перенавчання.

З'ясовано, що рівні інтелекту, критичного і творчого мислення, параметри особистісних цінностей мають вплив на адаптивність особистості в умовах професійного перенавчання, на визначення її ставлення до соціального середовища, рівень взаємодії з соціальним оточенням.

Проаналізовано наукові підходи до розуміння поняття «критичне мислення», сутність якого полягає в послідовності розумових дій, спрямованих на аналіз достовірності інформації різних джерел, перевірку систем висловлювань, стверджень для визначення їх відповідності чи невідповідності з'ясованим фактами, нормам, цінностям, ухваленні ретельно обміркованих та незалежних рішень з метою розв'язання неординарних проблем, що є важливим чинником адаптивності. Визначено творче мислення як мислення, що пов'язане зі створенням суб'єктивно і об'єктивно нових ідей, використанням нестандартних підходів у вирішенні проблем, проаналізовано впливи творчого мислення на пошуки шляхів до мети адаптації.

Розроблено теоретичну модель дослідження, яка враховує взаємозв'язки ймовірних когнітивних чинників: рівня інтелекту, критичного. творчого мислення, особистих цінностей та компонентів адаптивності; надано візуальне (графічне) відображення теоретичної моделі.

На емпіричному етапі дослідження виявлено особливості впливу когнітивних властивостей на адаптивність безробітних при професійному перенавчанні. Встановлено, що середні значення особистого адаптивного потенціалу, у визначення рівнів якого значний вклад вносять соціально-психологічні особливості особистості, мають 34,9 % безробітних, що проходять професійне перенавчання, низькі рівні – 51,0 % безробітних, високі – 14,1 % безробітних; середні показники інтегрального показника адаптації виявлено у 40,2 % безробітних, а високі - у 59,8 % безробітних.

За критерієм «стать» згідно результатів однофакторного дисперсійного аналізу респонденти не мають статистично значущих відмінностей у рівнях інтегрального показника адаптації; рівень особистого адаптивного потенціалу у безробітних-жінок є меншим в порівнянні з безробітними-чоловіками, і ці відмінності – статистично значущі. За віковими показниками значне та статистично значуще зростання показників адаптивності відмічене при переході від 1-ї вікової групи (з 18 по 23 роки) до інших більш старших вікових груп. Не виявлено статистично значущих відмінностей показників адаптації між другою, третьою та четвертою віковими групами. Серед безробітних, які брали участь у дослідженні, 58 % респондентів мали середню освіту, 42 % респондентів – вищу. Статистично значущих відмінностей за освітою між респондентами для інтегрального показника адаптації не виявлено. Безробітні з середньою освітою згідно результатів однофакторного дисперсійного аналізу мають менший статистично значимий рівень особистого адаптивного потенціалу в порівнянні з безробітними, що мають вищу освіту.

Згідно результатів кореляційного аналізу найбільш статистично значимі ($p < 0,01$) та значущі кореляційні зв'язки «особистий адаптивний потенціал» має з «інтелектом (IQ)» ($r = 0,237$), «критичним мисленням» ($r = 0,494$), «самостійністю в поведінці» ($r = 0,222$). Статистично значимі ($p < 0,01$) та значущі кореляційні зв'язки «інтегрального показника адаптації» виявлено з «інтелектом (IQ)» ($r = 0,372$), «критичним мисленням» ($r = 0,502$), «самостійністю» ($r = 0,211$), «самостійністю в поведінці» ($r = 0,236$).

За результатами факторного аналізу, проведеного для чинників, які за попередньо проведеним кореляційним аналізом мають статистично значущі зв'язки ($p < 0,01$ та $p < 0,05$) з адаптивністю безробітних при професійному перенавчанні, виділено п'ять об'єднаних факторів. Ці фактори сумарно описують 66,89 % аналізу вибірки всіх когнітивних чинників, що мають вплив на рівень адаптивності. Об'єднаними факторами є метакогнітивний фактор, фактор цілеспрямованості та самостійності, фактор традицій і добропорядності, фактор влади, фактор творчості.

За результатами кластерного аналізу розроблено типологію безробітних при короткостроковому професійному перенавчанні в залежності від рівнів їх показників адаптивності, рівнів загального інтелекту, критичного мислення, рівня самостійності, самостійності в поведінці, гедонізму, універсалізму. Типологія включає чотири типи безробітних: – самостійний (самостійний гедоніст) має середній рівень показника особистісного адаптивного потенціалу, вище середнього – рівень інтегрального показника адаптації, середній рівень IQ та критичного мислення і дуже високий рівень особистих цінностей «самостійність», «гедонізм», «самостійність у поведінці», високий рівень показника особистої цінності «універсалізм»; – успішний (успішний мислитель) характеризується зв'язком високих рівнів адаптивного потенціалу та інтегрованого показника адаптивності з високими рівнями IQ і критичного мислення, досить високим рівнем показника «самостійність», середнім рівнем показників «гедонізм», «універсалізм», «самостійність у поведінці»; – безробітний, що важко адаптується, характеризується низьким значенням рівня адаптаційного потенціалу, середнім, але одним з найменших серед досліджуваних груп показником інтегрованої адаптивності, низькими значеннями IQ, критичного мислення, особистих цінностей «самостійність», «універсалізм», «самостійність в поведінці», середнім значенням показника «гедонізм»; – безробітний з високим розумінням інших має середній рівень адаптаційного потенціалу та середній рівень інтегрального показника адаптації (поміж досліджуваних груп), високий рівень показника «універсалізм», для якого характерні терпимість, турбота про захист благополуччя людей та природи. Він має середній рівень IQ, низьке значення критичного мислення, також характеризується середніми значенням показників «самостійність», «самостійність в поведінці», низьким значенням показника «гедонізм».

Результати однофакторного дисперсійного кореляційного, факторного та кластерного аналізів за критеріями найбільшого впливу досліджуваних чинників на показники адаптивності покладено в основу комплексної програми підвищення адаптивності безробітних при короткостроковому професійному перенавчанні.

У процесі формувального експерименту було апробовано комплексну програму підвищення адаптивності безробітного при короткостроковому професійному перенавчанні. Комплексна програма містить у собі: «Діагностичний інструментарій оцінки адаптивності безробітного при професійному перенавчанні», «Розвиваючий тренінг підвищення адаптивності безробітних при короткостроковому професійному перенавчанні», якій враховує тематику навчально-виробничого перенавчання безробітних та особливості вимог окремих професій. Даний підхід дозволив організувати заняття виробничої підготовки як бінарні, з поєднанням психологічно-корекційної та педагогічної складових при проведенні виробничого навчання. Кількість учасників становила: 58 безробітних в експериментальній групі (ЕГ) та 59 безробітних у контрольній групі (КГ).

Вправи розвиваючого тренінгу направлені на корекцію та покращення тих чинників адаптивності, які мають з нею позитивний зв'язок та які можливо підвищити за час короткострокової програми тренінгів. Ця програма включає в себе засоби підвищення критичного мислення, самостійності, самостійності в поведінці, творчого мислення. Тренінг складається з дев'яти занять по дві академічні години (90 хвилин) кожне.

За результатами констатувального етапу другого порядку доведено ефективність комплексної програми підвищення адаптивності безробітного при короткостроковому професійному перенавчанні. У досліджуваних безробітних експериментальної групи після участі у програмі розвиваючого тренінгу встановлено підвищення середнього значення особистого адаптивного потенціалу на 23,1 %, інтегрального показника адаптації – на 9,7 %. Підвищення особистого адаптивного потенціалу має статистично значиме підтвердження різниці у показниках до тренінгу та після нього. Кількість учасників з низькими значеннями показника особистого адаптивного потенціалу зменшилася після походження тренінгу з 52,5 % до 27,1 %, а кількість учасників з високим і середнім рівнем збільшилась з 13,5 % до 22 % та з 33,9 % до 50,3 % відповідно.

Позитивні зміни, які відбулися у безробітних експериментальної групи під впливом розробленої комплексної програми є підтвердженням того, що шляхом цілеспрямованого впливу, направленого на підвищення рівня критичного, творчого мислення, самостійності, самостійності у поведінці можливо підвищити їх адаптивність в умовах професійного перенавчання.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше встановлено взаємозв'язки адаптивності та її компонентів у безробітних в умовах професійного перенавчання з когнітивними особливостями особистості, а саме: з рівнем загального інтелекту, рівнями критичного, творчого мислення, показниками складових особистісних цінностей; розроблено факторну модель залежності адаптивності безробітних в умовах професійного навчання від когнітивних особливостей особистості, яка описує 66,89 % всіх когнітивних чинників впливу; виділено п'ять об'єднаних факторів: метакогнітивний фактор, фактор цілеспрямованості та самостійності, фактор традицій і добропорядності, фактор влади, фактор творчості; встановлено когнітивні особливості, які мають найсильніший кореляційний зв'язок й статистично значимий вплив на адаптивність та її складові особистості безробітного в умовах професійного перенавчання; до них належать: рівень інтелекту, рівень критичного мислення, особисті цінності «самостійність», «самостійність у поведінці»; розроблено типологію особистості безробітного за рівнями адаптивності в залежності від рівнів когнітивних чинників, яка включає в себе чотири варіанта: самостійний тип (достатньо високий рівень адаптивності), успішний тип слухачів (високі рівні адаптивності), тип слухачів з низьким рівнем адаптивності, тип слухачів з високим розумінням інших (середній рівень адаптивності).

Теоретична цінність роботи полягає в розробці уявлень про психологічні особливості взаємозв'язків адаптивності безробітних в умовах професійного перенавчання з різними когнітивними компонентами особистості, у формулюванні засад роботи психолога по підвищенню адаптивності безробітного в умовах професійного перенавчання згідно психологічних особливостей окремої особистості.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці та апробації комплексної програми підвищення адаптивності безробітного при короткостроковому професійному перенавчанні. Запропонована програма містить «Діагностичний інструментарій оцінки адаптивності безробітного при професійному перенавчанні» та «Розвиваючий тренінг підвищення адаптивності безробітних при короткостроковому професійному перенавчанні». Тренінг розроблений з урахуванням тематики навчально-виробничого навчання безробітних та особливостей вимог окремих професій, що дозволило організувати заняття виробничої підготовки як бінарні, з поєднанням психологічно-корекційної та педагогічної складових при їх проведенні.

Комплексна програма підвищення адаптивності безробітного при короткостроковому професійному перенавчанні може бути використана психолого-педагогічним персоналом в якості ефективного інструменту у тренінговій роботі з учнями, слухачами, студентами, які оволодівають новими професіями, у центрах професійно-технічної освіти Державної служби зайнятості України; інших професійних та професійно-технічних закладів першого ступеня, де відбувається короткострокове навчання професійній діяльності; у програмах вищих навчальних закладів при підготовці майбутніх психологів та педагогічних працівників сфери професійно-технічної освіти для розширення інструментарію їх тренінгової роботи.

Ключові слова: адаптація, соціально-психологічна адаптація, адаптивність, когнітивні чинники адаптивності, когнітивні властивості, кар'єрна адаптивність, адаптивність в умовах професійного перенавчання, критичне мислення, розвиток критичного мислення, загальний інтелект, творче мислення, особистісні цінності, самостійність.

ABSTRACT

Khuketov O. V. Cognitive factors of adaptability of the unemployed in conditions vocational retraining. – Qualifying scientific paper. Manuscript copyright.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 05 «Social and behavioural sciences» in speciality 053 «Psychology». – Ukrainian State Employment Service Training Institute (USESTI), Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to theoretical analysis and generalization of approaches to understand and study the psychological phenomenon of adaptability and study of cognitive factors of adaptability of the unemployed in the conditions vocational retraining. In the dissertation, the decision of actual is carried out scientific problem of studying the influence of cognitive properties on the adaptability of the unemployed in terms of vocational retraining on theoretical, empirical and experimental levels.

Based on the theoretical generalization of domestic and foreign sources, organizational, statistical and psychological approaches are identified theoretical and methodological principles of research on the problem of cognitive factors unemployed in terms of vocational retraining, disclosed generally organization of research, substantiated use of psychodiagnostic tools revealed the features of the influence of cognitive properties on the adaptability of the unemployed in vocational retraining analyzed and statistical data of research results are interpreted.

Theoretical research shows that adaptation manifested by the optimal interaction of the individual and the environment environment, which is the tendency to establish a variable between them balance. Adaptation to functional levels is divided into physiological, mental, social, which together constitute an integral dynamic formation that determines the functional state of the organism. Adaptation is a multifaceted phenomenon: as a process where there is an active adaptation of the individual to the conditions social environment through the management of their own activities; as a result that provides her ability to self-realize and meet their social needs; as adaptability, the ability of an individual to adapt due to properties that provide this ability.

The classification of factors of social and psychological adaptation is determined personality, according to which factors are divided into external (living conditions and activities, the impact of the socio-cultural environment) and internal (personal); the latter in turn are divided into objective (age, gender, psychological features) and subjective (personal assessment of their place and role in social environment, the level of emotional state, the desire for self-actualization in direction proposed and approved by the social environment).

The degree of formation of adaptive properties that allow achieve a state of adaptability without losing the core of personality in variability external factors act as a factor of successful adaptation. Adaptive opportunities are manifested both physiologically and psychologically. At the heart of the adaptive properties of the individual are the features cognitive, motivational-needs and emotional spheres. Level of adaptability may decrease or increase under the influence of external factors (conditions life, the impact of upbringing and education, social approval and support) and internal factors (individual characteristics, age characteristics, personal values, level of intellectual development, emotional levels expression and interpersonal relationships, critical, creative thinking).

Author's understanding of personality adaptability in professional conditions retraining allows you to define it as a set of abilities when preserving the core of the individual to maintain the balance of its interaction with the new professional environment when changing activities, social and life roles, which together represent the general direction of self-development personality.

It is determined that the adaptability of the individual in a professional setting retraining is determined by the influence of factors manifested on cognitive, emotional-volitional, value-behavioural levels personal sphere. Cognitive factors of adaptability determine ability to practical thinking, analysis, synthesis, generalization, self-learning, reflection, control over the implementation of tasks; emotional and volitional reflect the degree of mastery of their own emotions, the initiative, independence, endurance, choice of means to achieve goals and persistence in achieving them; value-behavioural characterize personality orientation, professional preferences, inclinations, motivational attitudes that determine the degree of

perception of reality, the ability to manage their own behaviour and interact with people while defending interests in the process communication. Cognitive factors are important, but insufficiently studied influence on the adaptability of individuals in terms of vocational retraining.

It was found that the levels of intelligence, critical and creative thinking, parameters of personal values have an impact on the adaptability of the individual conditions of vocational retraining, to determine its attitude to social environment, the level of interaction with the social environment.

Intelligence is defined as a genetically determined mechanism of adaptation, as the ability of man to adapt to the requirements of the environment when interaction with it as a form of organization of mental experience.

Critical thinking is defined as thinking, the essence of which is the sequence of mental actions aimed at analyzing the reliability of the information various sources, checking the systems of statements, statements to determine the compliance or inconsistency with the clarified facts, norms, values, making carefully considered and independent decisions to resolve them extraordinary problems, which is an important factor in adaptability.

Creative thinking is defined as thinking related to the creation subjectively and objectively new ideas, using non-standard approaches in problem-solving, the influences of creative thinking on searches are analyzed ways to the goal of adaptation.

It is determined that personal values influence the choice of adaptation goals, appropriate ways to achieve them.

A theoretical research model has been developed that takes into account the relationships of probable cognitive factors: level of intelligence, critical. creative thinking, personal values and components of adaptability; a visual (graphic) representation of the theoretical model is provided.

At the empirical stage of the study, the peculiarities of the influence of cognitive properties on the adaptability of the unemployed during vocational retraining were revealed. At this stage of the study, 229 unemployed respondents who underwent vocational retraining at the Odesa Center for Vocational Education of the

State Employment Service of Ukraine were interviewed. The centre belongs to the institutions of the first degree of vocational education, which carry out short-term vocational training of unemployed students. Respondents are people of different ages, genders, different levels of education, so it is possible to consider the sample representative.

It is established that the average values of personal adaptive potential, in determining the levels of which a significant contribution is made by socio-psychological characteristics of the individual, have 34.9% of the unemployed undergoing vocational retraining, low levels - 51.0% of the unemployed, high - 14.1% unemployed. Average indicators of integrated adaptation were found in 40.2% of the unemployed, and high - in 59.8% of the unemployed.

According to the criterion «sex» according to the results of one-way analysis of variance, respondents do not have statistically significant differences in the levels of the integrated adaptation index; the level of the personal adaptive potential of unemployed women is lower compared to unemployed men, and these differences are statistically significant. In terms of age, a significant and statistically significant increase in adaptability was observed in the transition from the 1st age group (from 18 to 23 years) to other older age groups. There were no statistically significant differences in adaptation rates between the second, third and fourth age groups. Among the unemployed who took part in the survey, 58% of respondents had secondary education, 42% of respondents - higher. No statistically significant differences in education between respondents for the integrated indicator of adaptation were found. Unemployed people with secondary education, according to the results of one-factor analysis of variance, have a lower statistically significant level of personal adaptive potential compared to the unemployed who have higher education.

According to the results of correlation analysis, the most statistically significant ($p < 0.01$) and strong correlations personal adaptive potential has with intelligence (IQ) ($r = 0.237$), critical thinking ($r = 0.494$), independence in behavior ($r = 0.222$). Statistically significant ($p < 0.01$) and strong correlations of the

integrated adaptation index were found with intelligence (IQ) ($r = 0.372$), critical thinking ($r = 0.502$), independence ($r = 0.211$), independence in behavior ($r = 0.236$).

According to the results of the factor analysis conducted for factors that according to the previous correlation analysis have statistically significant relationships ($p < 0.01$ and $p < 0.05$) with the adaptability of the unemployed in vocational retraining, five combined factors were identified. These factors together account for 66.89% of the sample analysis of all cognitive factors that affect the level of adaptability. The combined factors are the metacognitive factor, the factor of purposefulness and independence, the factor of traditions and decency, the factor of power, the factor of creativity.

According to the results of cluster analysis, a typology of the unemployed with short-term vocational retraining has been developed depending on the levels of their indicators of adaptability, levels of general intelligence, critical thinking, level of independence, independence in behaviour, hedonism, universalism. The typology includes four types of unemployed: - independent (independent hedonist) has an average level of personal adaptive potential, above average - the level of integrated adaptation, average IQ and critical thinking and a very high level of personal values «independence», «hedonism», «independence in behavior», a high level of personal value «universalism»; - successful (successful thinker) is characterized by the connection of high levels of adaptive potential and integrated adaptability with high levels of IQ and critical thinking, a fairly high level of «independence», the average level of «hedonism», «universalism», «independence in behavior»; - unemployed, difficult to adapt, characterized by a low value of the level of adaptive potential, average, but one of the lowest among the studied groups of integrated adaptability, low IQ, critical thinking, personal values «independence», «universalism», «independence in behavior», the average value of the indicator «hedonism»; - unemployed with a high understanding of others has an average level of adaptation potential and an average level of integrated adaptation (among the studied groups), a high level of «universalism», which is characterized by tolerance, concern for the protection of human well-being and nature. He has an average level of IQ, a low

value of critical thinking is also characterized by average values of indicators of independence, «independence in behaviour», a low value of «hedonism».

Summarizing the results of one-factor variance correlation, factor and cluster analysis according to the criteria of the greatest influence of the studied factors on adaptability indicators, as well as the possibility of developing a comprehensive program to increase these factors, the following conclusion is made: training the following cognitive indicators of the personality of the unemployed: critical thinking, personal values «independence», «independence in behaviour», creative thinking.

In the process of the formative experiment, a comprehensive program to increase the adaptability of the unemployed in short-term vocational retraining was developed and tested. The comprehensive program includes: «Diagnostic tools for assessing the adaptability of the unemployed in vocational retraining», «Developing training to increase the adaptability of the unemployed in short-term vocational retraining», which takes into account the training and retraining of the unemployed and the requirements of individual professions. This approach allowed to organize classes of industrial training as binary, with a combination of psychological-correctional and pedagogical components in the conduct of industrial training. The number of participants was: 58 unemployed in the experimental group (EG) and 59 unemployed in the control group (CG).

Developmental training exercises are aimed at correcting and improving those factors of adaptability that have a positive relationship with it and that can be increased during the short-term training program. This program includes tools to enhance critical thinking, independence, autonomy in behaviour, creative thinking. The training consists of nine classes of two academic hours (90 minutes) each.

According to the results of the statement stage of the second order, the effectiveness of a comprehensive program to increase the adaptability of the unemployed in short-term vocational retraining is proved. After participating in the developmental training program, the studied unemployed of the experimental group found an increase in the average value of personal adaptive potential by 23.1%, the integrated rate of adaptation - by 9.7%. Increasing personal adaptive capacity has a statistically significant confirmation of the difference in indicators before and after

training. The number of participants with low values of personal adaptive potential decreased after the origin of the training from 52.5% to 27.1%, and the number of participants with high and medium levels increased from 13.5% to 22% and from 33.9% to 50, 3% respectively.

The positive changes that have taken place in the unemployed of the experimental group under the influence of the developed comprehensive program are a confirmation that by purposeful influence aimed at increasing the level of critical, creative thinking, independence, independence in behaviour it is possible to increase their adaptability in vocational retraining.

The scientific novelty of the study is that for the first time the relationship between adaptability and its components in the unemployed in vocational retraining with cognitive personality traits, namely: the level of general intelligence, levels of critical, creative thinking, indicators of personal values; developed a factor model of the dependence of the adaptability of the unemployed in terms of vocational training on the cognitive characteristics of the individual, which describes 66.89% of all cognitive factors of influence; There are five combined factors: the metacognitive factor, the factor of purposefulness and independence, the factor of traditions and decency, the factor of power, the factor of creativity; established cognitive features that have the strongest correlation and statistically significant effect on the adaptability and its components of the personality of the unemployed in terms of vocational retraining; these include: level of intelligence, level of critical thinking, personal values "independence", "independence in behavior"; developed a typology of the unemployed's personality by levels of adaptability depending on the levels of cognitive factors, which includes four options: independent type (sufficiently high level of adaptability), successful type of students (high levels of adaptability), type of students with low adaptability, type of students with high understanding of others (average level of adaptability).

The theoretical value of the work is to develop ideas about the psychological characteristics of the relationship of adaptability of the unemployed in vocational training with different cognitive components of personality, in formulating the

principles of work of psychologists to increase the adaptability of the unemployed in vocational retraining according to the psychological characteristics of the individual.

The practical significance of the obtained results lies in the development and testing of a comprehensive program to increase the adaptability of the unemployed in short-term vocational retraining. The proposed program contains «Diagnostic tools for assessing the adaptability of the unemployed in vocational retraining» and «Developing training to increase the adaptability of the unemployed in short-term vocational retraining». The training was developed taking into account the topics of training and production training of the unemployed and the peculiarities of the requirements of certain professions, which allowed to organize training sessions as binary, with a combination of psychological and correctional and pedagogical components.

A comprehensive program to increase the adaptability of the unemployed in short-term vocational retraining can be used by the psychological and pedagogical staff as an effective tool in training with students, trainees, students mastering new professions in vocational education centres of the State Employment Service of Ukraine. Other professional and vocational institutions of the first degree, where short-term training in professional activities takes place. High educational programs institutions in the training of future psychologists and pedagogical workers in the field of vocational education to expand the tools of their training work.

Key words: adaptation, socio-psychological adaptation, adaptability, cognitive factors of adaptability, cognitive properties, career adaptability, adaptability in terms of vocational retraining, critical thinking, development of critical thinking, general intelligence, creative thinking, personal values, independence.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Розділи монографій:

1. Хубетов О. В. Аналіз впливу комплексної розвиваючої програми на рівень адаптивності безробітних при професійному перенавчанні. *Психологія особистості на сучасному ринку праці*: монографія / за заг. ред. Г. А. Пріба, Є.М. Калюжної; колектив авторів. Київ: ІПК ДСЗУ, 2020. С.276-284

Статті в наукових фахових виданнях з психології, включених до переліку, затвердженого МОН України, та міжнародних наукометричних баз даних:

2. Хубетов О. В. Когнітивні властивості та особисті цінності як чинники адаптивності при короткочасному професійному навчанні. *Проблеми сучасної психології*: збірник наукових праць Запорізького національного університету та Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Запоріжжя, 2020. № 1 (17). С. 59-68

3. Хубетов О.В. Виявлення взаємозв'язків між когнітивними чинниками адаптивності безробітних при короткостроковому професійному перенавчанні. *Проблеми сучасної психології*: збірник наукових праць Запорізького національного університету та Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Запоріжжя, 2020. №3 (19), С. 115-121.

4. Хубетов О. В. Уточнення структури та механізмів процесу творчого мислення. *Проблеми сучасної психології*: збірник наукових праць Запорізького національного університету та Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Запоріжжя. 2018. № 2 (14). С. 150-157.

Статті в зарубіжних наукових періодичних виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних:

5. Khubetov A.V. Features of the influence of cognitive factors on adaptability. The journal «Virtus» № 35/ 2019. Monreal: CPM «ASF». P.65-69.

6. Khubetov O.V. Peculiarities of the impact of the cognitive factors on the adaptation of the unemployed in the shot-term training of the new professional activity. The journal «Virtus» № 42/ 2020 Monreal: CPM «ASF». P 100-103.

Статті та тези апробаційного характеру:

7. Хубетов О.В. Особливості впливу когнітивних чинників на соціально-психологічну адаптацію особистості у інформаційно-комунікативному просторі. *Людина віртуальна: нові горизонти* : зб. матеріалів VII міжнар. наук.-практ. конф., м. Монреаль, 25 бер. 2020 р. Монреаль, 2020. С. 79-81

8. Хубетов О.В. Пандемія коронавірусу: значення когнітивних чинників адаптації індивідів до умов життя під час карантину. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації* : зб. наук. праць. Переяслав, 2020. Вип. 57. С. 297-300

9. Хубетов О.В. Когнітивні чинники адаптивності безробітних при оволодінні новою професією. *Психологічні умови благополуччя персоналу організацій* : матеріали I міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 23-24 квіт. 2020 р. Львів, 2020, С. 209-210

10. Хубетов О.В. Рівні інтегрального показника адаптивності безробітних при професійному перенавчанні. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації* : зб. наук. праць. Переяслав, 2020. Вип. 64. с. 294-297.

11. Хубетов О.В. Когнітивні компоненти адаптивних властивостей особистості. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації* : Зб. наук. праць між нар. наук. інтернет-конф., м. Переяслав-Хмельницький, 30 серп. 2019 р. Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 95-98.

12. Хубетов О.В. Модернізація загальнонаціональної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, працівників ДСЗУ в умовах реформи децентралізації публічної влади. Науково-практичне забезпечення децентралізації надання послуг в об'єднаних територіальних громадах: матеріали наук.-практ. конф., Київ, 18 квіт. 2018 р. Київ, 2018. 360 с. С. 226–230.